

KIRJALLISUUTTA

Näiden tulevaisuuden yhteiskuntien hahmottamisen jälkeen tutkijat palasivat nykypäivään tarkastelemaan mihin nykyiset toimenpiteet johtavat, edistävätkö ne kehitystä kohti A- vai B-yhteiskuntaa.

Tämä mielenkiintoinen raportti on tarkoitettu keskustelun pohjaksi. Voi vain toivoa, että asiasta kiinnostuneet saisivat sen käsiinsä. Kuuleman mukaan siitä on jo otettu 2. painos ja sitä pitäisi olla lainattavissa ainakin kuntien pääkirjastoissa.

Maija Karhunmaa

Viisi tapaa nähdä tiedotustutkimus?

*Veikko Pietilä: Tiedotustutkimus: teitä ja tien-
viiittoja, Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos,
sarja C no: 3/1982.*

Veikko Pietilän keskeinen ajatus keskustelumu-
nisteessaan on seuraava: Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa voidaan filosofisin ja metodologisista perusteista erottaa viisi käytännön kannalta relevanttia lähestymistapaa, ja näitä voidaan helpommin soveltaa tiedotusopilliseen ajatteluun ja tutkimukseen. Tulokseksi saamme 'ideaaliluokittain' viisi erilaista tiedotustutkimuksen »koulukuntaa». Tämä peruslähtökohta perustuu Pietilän monisteessaan »Selittämistä yhteiskuntatieteissä» suorittamiin tarkasteluihin. Samalla V. Pietilä sanoutuu irti aiemmasta »kahden tiedotustutkimuksen» käsityksestään.

Tarkastelen seuraavassa kriittisesti tätä teesiä.

Suomalainen näkemys jälkitekollisesta yhteiskunnasta

Viherä, M-L. & Kyyrö, H. & Luokola, T. & Rönkä, T. Tietoliikenteen uudet haasteet yhteiskunnassa. Posti- ja telehallitus 1982.

Posti- ja telehallituksen julkaisemassa tutkimusraportissa tarkastellaan yhteiskuntaa tietoliikenteen kannalta, ajankohtina nykyvuodet ja tulevaisuus jossain 50—100 vuoden päässä. Tutkimus ei käsittele teknisiä ratkaisuja, vaan sitä millaisia palveluja on tarjolla ja miten ne vaikuttavat ihmisten elämään.

Menetelmänä on skenaariotekniikka eli kurinalainen kuvittelu. Tutkijat hahmottelivat ensin tulevaisuuden yhteiskunnan kaksi vaihtoehtoa. A-yhteiskunnan johtavana periaatteena on taloudellisen kasvun ja B-yhteiskunnan taas henkinen kasvu. Mallit on rakennettu lähtien arvoista ja ihmiskäsityksestä, jotka kuvaavat kahta toisistaan poikkeavaa elämäntapaa. Näistä arvoista on johdettu yhteiskunnan tavoitteet, joiden perusteella yhteiskunnan aineellinen ja henkinen ympäristö on rakennettu. Tietoliikenteen tekniikka on samanlainen A- ja B-yhteiskunnissa, niitä vain käytetään eri tavoin koska arvot ovat erilaiset.

Raportissa on kiintoisinta juuri A- ja B-yhteiskuntien hahmottaminen. Tutkijoiden sympatioiden suunta ei jää epäselväksi, he haluavat etsiä tulevaisuutta, jotta voitaisiin ottaa huomioon inhimillisen elämän kaikki osa-alueet. Tietoliikenteen vaikutus ulottuu yhä laajemmalle, siksi pitäisi pohtia taloudellisten tekniikkien lisäksi myös sosiaalisia ja henkisiä vaikutuksia.

Suomalaisen tiedotustutkimuksen koulukunnat

Monisteensa johdantoluvussa V. Pietilä luo suppean katsauksen suomalaisen tiedotustutkimuksen historiaan ja nykyisyyteen. Malmbergin tarkasteluihin nojautuen Pietilä toteaa, että 60-luvun loppupuolella suomalaisen tiedotustutkimukseen syntyi kaksi tiedotusopillista koulukuntaa, joita keskeisten edustajiensa mukaan kutsutaan 'wiiolaisuudeksi' ja 'nordenstrengläisyydeksi'. Pietilän mukaan näitä koulukuntia voidaan leimallisesti luonnehtia siitä lähtien, miten ne hahmottavat tutkimuskohteensa tai -esineensä.

'Wiiolaisuuden' tutkimusesineeksi tematisoituu viestintäjärjestelmä järjestelmäteoreettisesti jäsennettynä, ja keskeinen tutkimusongelma on viestintäjärjestelmän toimivuuden ja tehokkuuden tutkiminen. 'Wiiolainen' tiedotustutkimus on siten selvästi välineellistä sisältönsä.

'Nordenstrengläinen' koulukunta puolestaan näkee keskeisenä tutkimusesineenä viestinnän sisällön tarkastelun, ja tässä suhteessa se edustaa oppositiota 'wiiolaisuuteen' nähden. Kuitenkin näitä koulukuntia yhdistää Pietilän mukaan se, että kumpikin näkee viestinnän tiedon siirto- tai vaihtoprosessina.

Perinteisesti kommunikaatiota on tarkasteltu kahdesta eri aspektista: toisaalta (tiedon) siirtämisen, ja toisaalta osallisena olemisen aspektista. Edellisestä näkökulmasta päädyminen tiedon siirtoon ja vaihtoon, ja tämä näkökulma yhdistää V. Pietilän mukaan 'wiiolaisuutta' ja 'nordenstreng-

läisyttä», vaikkakin niitä erottaa ylläesitetty »välineellinen» ja »sisällöllinen» painotusero.

Kommunikaation osallisena olemisen aspektista päädytään sosiaalisen yhteisyyden konseptioon, joka ei tematisoidu V. Pietilän mukaan sen enempää »wiolaisuudesta» kuin »nordenstrengläisyydessäkään». Sosiaalisen yhteisyyden konseptio on kuitenkin tiedotustutkimuksen kannalta relevantti, ja se tematisoituu V. Pietilän mukaan 70—80-lukujen taitteessa syntyneessä »uuden aallon» tiedotusopillisessa koulukunnassa. Tässä lähestymistavassa kommunikaatiota tarkastellaan — ei tiedon siirtona ja vaihtona — vaan (sosiaalisena) yhteisyytenä. Lähestymistapa muistuttaa eräiltä keskeisiltä osin nähdäkseni hyvin paljon Norbert Wienerin näkemystä informaatiosta ja sen roolista yhteiskuntakokonaisuuden kannalta, joskin erojaikin varmasti on olemassa.

'Uuden aallon' koulukunnan lähtökohtana V. Pietilä pitää K. Pietilän esittämiä tiedotusopillisia ajatuksia. Koulukunnan perusajatus on karkeasti seuraava: Kommunikaatio on ensi sijassa yhteiskunnan organisaatioiden (edellytysten) tuottamista ja uusintamista.

'Uuden aallon' näkemyksiä on arvosteltu välineellisyydestä — s.o. kommunikaatio on interaktion ja organisaatioiden väline — eikä se siten tarjoa aitoa vaihtoehtoa »wiolaisuudelle» eikä »nordenstrengläisyydelle». En puutu tässä tähän keskusteluun, jota V. Pietilä referoi monisteessaan, vaan nostan esiin erään toisen ongelman.

Näkemykseni mukaan V. Pietilä ei tee oikeutta »nordenstrengläisyydelle» kaikelta osin. Jos seuraava V. Pietilän siteeraama (s. 6) Nordenstrengin tekstiä pidetään »nordenstrengläisyyden» määritelmänä, ei po. koulukunnan »välineellisyys» ole lainkaan selvä asia, eikä »uuden aallon» koulukuntaa voida pitää ongelmattomana vaihtoehtona »nordenstrengläisyydelle».

»Tiedotusopin tehtäväkentän voi mahdollisimman yleisesti ilmaista siten että pyritään objektiivisen todellisuuden ja subjektiivisen tajunnan välisen vuorovaikutuksen kaikenpuoliseen tieteelliseen selvittämiseen — erityisesti niiden mekanismien selvittämiseen, jotka säätelevät subjektiivista tajuntaamme, sen muodostumista ja sen ohjauksella tapahtuvaa toimintaamme.»

Riippuen siitä, mitä ymmärrämme termillä »... todellisuuden ja ... tajunnan välinen vuorovaikutus» ja termillä »näitä välittävät mekanismit», voidaan nähdäkseni väittää, em. käsitteet sopivasti ja riittävän laajasti tulkiten, että »nordenstrengläisyys» sisältää »uuden aallon» metodologisen lähtökohdan.

Toisaalta voidaan kysyä, mitä tarkoittaa V. Pietilän siteeraama (s. 7) K. Pietilän väite »(Juuri joukkotiedotusvälineitten välityksellä) minä itse kytkeydyn osaksi koko yhteiskunnallista, siis ihmisten yhteistä, yhteistoiminnallista elämää — minä itse kytkeydyn tai minut kytketään.»

Ellei tässä ole kysymys (objektiivista) todellisuutta ja subjektiivista tajuntaa välittävistä mekanismeista, niin mistä sitten?

Edellisten huomioiden perusteella väitän, että V. Pietilä on artikuloinut suomalaisen tiedotustutkimuksen koulukunnat riittävästi, eikä V. Pietilän analyysin perusteella voida adekvaatisti erottaa po. koulukuntia. Tämä ei suinkaan merkitse sitä, etteikö näitä koulukuntia olisi olemassa.

Toisaalta on edelläesitetystä Nordenstrengin sitaatista todettava, että se selvästikin on liian väl-

jä (se sisältää mm. psykologian ja sosiaalipsykologian), sikäli kun sitä on järkevää pitää tiedotusopin tai -tutkimuksen määritelmänä — ja sikäli kun tällaista määritelmää ylipäätään on järkevää yrittää luoda.

Yhteiskuntatieteen lähestymistavat?

Pyrkinessään hahmottamaan tiedotustutkimuksen eri suuntauksia yleensä V. Pietilä hylkää tietoisesti tieteenfilosofiset traditiot. Pietilä on valinnut toisen lähestymistavan; hän lähtee analyysissään niistä näkökulmista, jotka voidaan erottaa inhimillistä käyttäytymistä ja yhteiskuntaa koskevassa ajattelussa. Tällaisia lähestymistapoja V. Pietilä erottaa viisi: (1) käyttäytymisteoreettinen, (2) rationaalinen toiminnan, (3) tulkitsevan toiminnan, (4) funktionalistinen, ja (5) itsenäistyneiden yhteiskuntasuhteiden lähestymistapa.

Tilaupuutteen vuoksi ei ole mahdollista käydä näitä lähestymistapoja yksityiskohtaisemmin läpi. Tyydyn esittelemään ne keskeisten tieteenfilosofisten ja metodologisten ongelmiensa ja kannanottojensa osalta.

Käyttäytymisteoreettisella lähestymistavalla V. Pietilä tarkoittaa karkeasti ottaen sellaista psykologista ja sosiaalipsykologista teoretisointia ja tutkimusta, joka perustuu behaviorismiin tai neobehaviorismiin. Tyypillinen tämän lähestymistavan edustaja on S—R (tai S—O—R) psykologia. Käyttäytymisteoreettinen lähestymistapa on metodologiselta otteeltaan individualistinen, mutta siihen ei välttämättä tarvitse liittää reduktionistista teesiä, jonka mukaan yhteiskunta voidaan jäännöksettä redusoida yksilöihin (ja yhteiskunnallinen tapahtuminen ihmisyyksilöiden käyttäytymiseen). V. Pietilä kuitenkin tuntuu ajattelevan, että »käyttäytymisteoreetikon» on otettava kantaa myös »kokonaisuhteiskunnalliseen tapahtumiseen».

En liioin ymmärrä sitä, miksi vakiintunut nimitys »behaviorismi» tai »neobehaviorismi» on pitänyt korvata »käyttäytymisteoreettisella lähestymistavalla».

Rationaalinen toiminnan lähestymistavassa on V. Pietilän mukaan keskeistä ensinnä reduktionismi ts. yhteiskunta konseptualisoidaan ihmisyyksilöiden käyttäytymiseksi so. teoiksi. Toiseksi yksilön teot nähdään rationaalisisa välineinä suhteessa yksilön tavoitteisiin. Tämä lähestymistapa pitää sisällään nähdäkseni aineksia praktisen syllogismin problematiikasta (ja laajemmin ottaen filosofiasta action-teoretisoinnista), ja toisaalta peliteoreettisesta ajattelusta. Nämä filosofiset näkemykset inhimillisestä käyttäytymisestä eivät ole aivan ongelmatomasti yhteensovitettavissa. Lisäksi action-teoretisoinnin kannalta sinänsä reduktionistinen teesi ei ole relevantti lainkaan. Peliteoriassa on pyritty kehittämään rationaalisia »kollektiivipelejä».

Tulkitsevan toiminnan lähestymistapa on V. Pietilän mukaan tutkimusote, jossa inhimillinen käyttäytyminen ja yhteiskunnallinen tapahtuminen konseptualisoidaan yksilöiden merkityksiä luovana ja merkityksiä tulkitsevana toimintana. Kun eri yksilöiden tulkinnat alkavat riittävässä määrin muistuttaa toisiaan, tämä »yhteinen» tulkinta luo sosiaalisen todellisuuden, joka institutionalisoituu tulkinnan mukaiseksi, ja instituutiot alkavat »ohjata» yksilöitä. Inhimillinen käyttäytyminen on siten kirjoitettujen ja kirjoittamattomien normien ja sääntöjen seuraamista.

Tämä lähestymistapa muistuttaa erittäin selvästi hermeneutiikkaa (ja osittain kriittisen koulun filosofiaa), enkä ymmärrä miksi sille on pitänyt antaa uusi nimi.

Funktionalistisen lähestymistavan alle V. Pietilä on kasannut kahdenlaista tavaraa: toisaalta hän nimittää funktionalismiksi klassista sosiologista ja antropologista tutkimusotetta, jota edustavat mm. Merton, Parsons ja Malinowski. Toisaalta Pietilä kutsuu funktionalismiksi systeemiteoreettista tutkimusotetta, jossa järjestelmän käyttäytyminen kuvataan elementtiensä kytkentöjen ja (matemaattisten) funktioiden avulla. Epäilen, etteivät nämä kaksi »funktionalismia» ole aivan ongelmattomasti yhteensovitettavissa. Sen lisäksi systeemiteorian (automaattien teorian) soveltuvuus inhiillisen käyttäytymisen selittämiseen (tai kokonaisyhteiskunnallisten tapahtumien selittämiseen) on hyvin kiistanalainen ja vaikea ongelma.

Itsenäistyneiden yhteiskuntasuhteiden lähestymistavassa V. Pietilä näkee keskeiseksi sen, että konseptuaalisesti primääriä ovat suhteellisen »autonomiset» yhteiskuntasuhteet, jotka realisoituvat yksilöiden käyttäytymisen kautta, tai joita yksilöt käyttäytymisellään »kantavat». Tämä lähestymistapa kattaa selvästi marxilaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen sekä myös kriittisen koulun yhteiskuntatutkimuksen.

Jos kahdessa ensimmäisessä lähestymistavassa on ongelmallista yhteiskuntatieteen metodologian kannalta individualismin ja holismin ongelma, on viimeksimainitussa lähestymistavassa (ja myös tulkitsevan toiminnan lähestymistavassa) ongelmallista itsenäistyneiden yhteiskuntasuhteiden ontologinen status (vastaavasti »sosiaalisen todellisuuden» ontologinen status). Näistä ongelmista Pietilä ei juuri keskustele.

Edelläolevien huomautusten nojalla en pidä V. Pietilän yhteiskuntatieteellisiä kategorioita kovinakaan hedelmällisinä. Niihin liittyy aivan liian paljon filosofisia ja metodologisia ongelmia, jotta näitä viittä kategoriaa voitaisiin pitää perusteltuina. Edellisten viittausten lisäksi otan esiin seuraavan filosofisesti hyvin kyseenalaisen teesin.

Sivulla 28 käsitellessään funktionalistista lähestymistapaa V. Pietilä esittää seuraavan teesin: »... funktiokäsitteen yleisyyttä osoittaa se, että

sen pohjalta jokaista erottamaani lähestymistapaa voidaan pitää funktionalistisena kunhan vain tietty käsitteet tulkitaan sopivalla tavalla.»

Pietilä tuntuu yksioikoisesti ajattelevan, että kunkin hänen esittämänsä yhteiskuntatieteellinen lähestymistapa voidaan ongelmattomasti »kääntää» funktionalistiseksi so. systeemiteoreettiseksi kuvaukseksi. Jos näin on, niin mikä on silloin Pietilän yhteiskuntatieteellisten kategorioiden metodologinen rooli? Jos Pietilä pitää viittä yhteiskuntatieteellistä lähestymistapaa pelkkänä (teknisenä) käsitteistönä, johon ei sisälly periaatteellisia ontologisia, episteemisiä tai muita yhteiskuntatieteen metodologian kannalta relevantteja kannanottoja, ei näiden kategorioiden luomisessa ja artikuloimisissa ole mitään mieltä.

Jos taas Pietilä ajattelee, että hänen lanseeraamansa yhteiskuntatieteelliset kategoriat sisältävät periaatteellisia metodologisia kannanottoja — näin selvästi näyttää olevan — Pietilä hyväksyy impliittisesti teesin, jonka mukaan kaikki hänen yhteiskuntatieteelliset näkökulmansa ovat palautettavissa (tai redusoitavissa) systeemiteoriaan. Tämä puolestaan on erittäin kova, ja filosofisesti ongelmallinen teesi.

Vika on selvästi siinä, ettei funktion käsite Pietilän »funktionalismissa» ole yleinen, vaan epämääräinen, erittäin heikosti artikuloitu. Jos Pietilä onnistuisi justifioimaan ensinnä sen, että »klassisen sosiologisen ja antropologisen funktionalismin» funktio-käsite on merkitykseltään (ja metodologiselta rooliltaan) sama kuin systeemiteoreettinen funktio-käsite, hän voisi tämän jälkeen yrittää perustella teesiään systeemiteorian primaarisuudesta yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa.

Toisaalta pidän Pietilän monistetta sisällöllisesti hyvinkin antoisana. Pietilä onnistuu illustroidaan hyvin erilaisia tiedotustutkimuksellisia otteita, ja tällä on käytännön kannalta varmasti heuristista arvoa. Pietilän keskustelumoniste on varmasti arvokas lisä siihen keskusteluun, jolla etsitään suomalaisen tiedonvälitykseen liittyvän ajattelun ja tutkimuksen identiteettiä.

Martti Kuokkanen